

## הערה מפי הרמב"ם על הלכה אחת שברי"ף

עזרא שבט ונסים סבתו

מן המפורסמות הוא שהרמב"ם כתב בצעירותו פירוש לשלושה סדרים בתלמוד<sup>1</sup>. ואולם פירוש זה לא שרד בידינו. מלבד פירושו למשנה והפירוש המיוחס לו למסכת ראש השנה<sup>2</sup>, אין בידינו מקורות ישירים המלמדים על דרכו של הרמב"ם בלימוד התלמוד. לעומת זאת אנו יודעים שבתקופת שהותו של הרמב"ם במצרים תפס לימוד הלכות הרי"ף מקום חשוב ומרכזי<sup>3</sup>. הרמב"ם אף הציע לתלמידיו הקרובים שיעסקו בתלמוד מסביב להלכות הרי"ף<sup>4</sup>. נראה שתלמידים מחוגו הקרוב שיקעו דברים מפרשנות הרמב"ם לתלמוד בחיבורים שכתבו סביב הלכות הרי"ף<sup>4</sup>.

לאחרונה זכינו למצוא באוסף כתבי היד של בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי

- 1 הקדמה לפירוש המשנה לרמב"ם, מהדורת 'קאפח, א, ירושלים תשכ"ג, עמ' מז.
- 2 ראה: מי"ל זק"ש, חידושי הרמב"ם לתלמוד, ירושלים תשכ"ג, ושם, עמ' 17–18, רשם מובאות בספרות הראשונים של חידושי תלמוד המיוחסים לרמב"ם.
- 3 ש"ד גויטיין, סדרי חינוך בימי הגאונים ובית הרמב"ם, ירושלים תשכ"ב, עמ' קנג, סבור שלימוד הלכות הרי"ף הספיק להשגת דרגה של 'תלמיד חכמים' ושימש 'הנושא הראשי ללימוד' (וראה שם, עמ' קמח). סיוע לדעתו ניתן להביא מדברי בן דורו של הרמב"ם, ר' יוסף בן יעקב ראש הסדר, בקטע גניזה קימברידג' TS K 3.1, צד א, שורות 14–15 (תרגום עברי של גויטיין, שם, עמ' קמח): 'ותלמיד חכמים מוסיף על התורה והסידור, יתר מקרא, כלומר הנביאים והכתובים, והלכות. והטובות שבהלכות ראיתי הלכות רבינו יצחק אלפאסי ז"ל'. רק חכם מובהק עסק אפוא בתלמוד.
- 4 ראה, לדוגמה, בפירושו של ר' ישמעאל בן חכמון לרי"ף הלכות עירובין, כ"י אוקספורד, בודליאנה Mich. 499 (קטלוג נויבאור 455), שיצא לאור בידי חמ"י שטינברג, בני ברק תשל"ד. ארבעים ושישה מתוך ששים ושניים אזכורי השמות שבספר הם לרמב"ם, והמהדיר מצא עוד לשונות סתמיות רבות שלדעתו יש ליחס גם אותן אליו. המובאות הללו מהרמב"ם מבוססות על משנה תורה, פירוש המשנה, תשובות, וכנראה גם פירושו לתלמוד. אף כך הדבר בפירוש להלכות שבת, ששרדו ממנו עשרים וארבעה דפים בגניזה, אוסף ריינר, וינה H97 (הצילומים פורסמו, עם הקדמה קצרה, בידי אנ"צ רות, 'מפירושי רבינו חננאל בן שמואל על הרי"ף למסכת שבת', אודים, יג [תשמ"ט], חלק עברי, עמ' 53–86). אמנם לדעת א' ליברמן, שרידים מפירושי הראשונים, ברוקלין תשמ"ח, עמ' נא–קלא, יש ליחס פירוש זה לר' פרחיה בן ניסים, אך הכתיבה דומה לאוטוגרף המוכר של ר' חננאל בן שמואל, מחותנו של הרמב"ם. גם בפירוש זה המחבר מרבה להביא מדברי הרמב"ם וחכמים אחרים, ובשם. הפרשנות הסתמית כוללת אף היא חומר המזכיר את סגנון ההרצאה של הרמב"ם, כגון הביטוי 'צריך אתה לידע'.

בירושלים קובץ של חמישים וחמישה קטעי גניזה שטרם פורסמו ואף לא קוטלגו.<sup>5</sup> דף אחד מהם כתוב ערבית-יהודית בכתובה מזרחית בינונית יפה, וסימנו: JNUL Heb. 4° 577.10/39. הדף שלם ונראה שהוא עוסק בעניין אחד מתחילתו ועד סופו. הדיון הוא בדברי הרי"ף על פי הסוגיה בפסחים ק ע"א-ע"ב, לגבי מי שאכל בערב שבת וקידש עליו היום – האם צריך להפסיק את סעודתו אם לאו. הדיון נפתח במשפט 'קאל רבנו יצחק צאחב אלהלות ז'ל'. לאחר שהכותב מצטט מדברי הרי"ף (דף יט ע"ב באלפסי הנדפס), הוא מביא את תגובתו של 'רבנו משה ש"צ', היינו הרמב"ם, ומצינו בברכת החיים כפי שמצוי בחיבוריהם של תלמידיו.<sup>6</sup> כל הטקסט שבכתב היד שלפנינו הוא ציטוט מדברי הרמב"ם, מתחילתו עד סופו. הרמב"ם מסכים עם הרי"ף מחד גיסא וחולק עליו מאידך גיסא. במוקד הוויכוח ביניהם עומדת השאלה אם יש לחזור ולברך המוציא לאחר שפרס מפה וקידש.

לפנינו עדות בכתב על דברים שמסר הרמב"ם בעל פה, ולכן אין זכר לדבריו אלה בספרי הראשונים, שהרי הם הכירו את דעת הרמב"ם רק מן הכתב. סגנון הדיבור חי ולבבי. בעניין זה מן הראוי לציין את הנוטריקון שמביא הרמב"ם, שנהגו להשתמש בו באנדלוסיה כסימן לחמישה דברים שבגללם מפסיקים בסעודה, ואפשר ששמע זאת בילדותו.<sup>7</sup> על דברי הרי"ף שיש לחזור ולברך המוציא לאחר שפרס מפה וקידש טוען הרמב"ם שהם תוספת שהעתיק הרי"ף מאחת מתשובות 'מתבתא', כלומר תשובת גאונים. בנקודה זו יש לפנינו עדות חיה של קריאה ביקורתית של הרמב"ם, המנתח את לשון הרי"ף ומפריד בין המרכיב התלמודי המחייב למרכיב הגאוני שאינו מחייב להלכה.<sup>8</sup> לבסוף ראוי להעיר כי נוסח דברי הרי"ף כפי שהם מצוטטים בכתב היד שלפנינו לא נשמר באף עד נוסח אחר, ובכלל זה חמישה קטעי גניזה שונים.

5 מקומם עתה בקבצים 4° 577.9–10 JNUL Heb.

6 ראה: כ"י קימברידג', TS Arab. 48.55, פירוש ל(רי"ף?) קידושין; כ"י אוקספורד, בודליאנה, Heb. e.100, fols. 13–14, פירוש לרי"ף בבא קמא.

7 יש להעיר כי ר' יצחק ג' גיאת (שערי שמחה, פירטא תרכ"א, א, עמ' 1), מחכמי אנדלוסיה המובהקים, אכן מביא את לשון הגמרא כפשוטה, ללא התוספת שברי"ף העומדת במוקד ביקורתו של הרמב"ם. ושמה הדבר מלמד שדעתו כדעת הרמב"ם, שאין לחזור ולברך המוציא, כפשוטה של סוגיה. ואולם במלחמות ה' על אתר מביא הרמב"ן את הלכות רי"צ גיאת כתואמים את דעת הרי"ף, הסבור שגם קידוש הוא הפסקה המחייבת ברכת המוציא מחדש. עם זאת, דברים אלה אינם נמצאים בהלכות רי"צ גיאת שלפנינו.

8 כדבריו בהקדמה למשנה תורה, שבה הרמב"ם מציין את ההבדל בין התלמוד לבין הגאונים לגבי רמת הסמכות. ראה: ב"ז בנדיקט, הרמב"ם ללא סטיה מן התלמוד, ירושלים תשמ"ה.

## כ"י JNUL Heb. 4° 577.10/39

צד א<sup>9</sup>

קאל רבנו יצחק צאחב אלהלכות ז'ל' ובערבי שבתות ובערבי  
ימים טובים היכא דאתחיל מקמי תשע-שעות <דקדיש יומא> ואימשיך  
ליה בסעודתיה עד דקדש יומא פריש לה למפה על השלחן  
ומקדש והדר גמר ליה לסעודתיה<sup>10</sup> קאל רבנו משה ש"צ א[ן]  
קולה ז'ל' הדא צחיח לא טען עליה פיה [...] א[...] א[...]  
במא דכר מן אנה לא ילתגי אלי אן יפסיק סעודתו ואלקול<sup>11</sup> [...]..  
השולחן ויטול ידיו ויקדש ויברך ברכת <ה>מזון ואחר כך שארי  
המוציא וגומר סעודתו כמדהב ר' יהודה אלדי יקול מפסיקין  
לשבתות ולא אן יגמור סעודתו ואחר כך יקדש מן דון  
הפסקה כמדהב ר' יוסי אלדי יקול אין מפסיקין ואנמא  
קולה פי אכר אלדליל אלדי אס דתל <תדל> בה עלי מא דכר  
אלא פורש מפה ומקדש ואחר כ[ך] שארי המוציא  
וגמר לסעודתו ומברך ברכת המזון והם פיה בקו'  
ואחר כך שארי המוציא[א] אד ליס הי צ'רורה תדעו  
אלי אעאדה ברכת [המוציא] בעד אלקידוש אצלא  
ודלך אנה מן אלאמר אלשניע אן יקאל אן אלסועד  
יברך ברכת המוציא דפעתין אד עדם אלשראיט

צד ב

אלדי בהא יצח אעאדה אלברכה והי שינוי מקום ושי...  
ותפלה וברכת <ה> ובית הכסא ואל אנדלס יגעלו אלסימן להא  
בש'ב'ת'ך' אחד אלבאין בהי בית אלבית ואלא והו שינוי

9 סימני ההדרה: קד-חוצה = תוקן בהגהת הסופר; <הגהת הסופר>; [קרחת בדף]; [לא קריא].

10 רי"ף, פסחים פרק י, סוף יט ע"א-יט ע"ב בדפוס, שורה 4.

11 רי"ף, שם, יט ע"ב, שורות 15-16, מתוך דברי רב יהודה אמר שמואל (בבלי, פסחים ק ע"א). ואולם לפנינו בר"ף (כ"י אוקספורד הנ"ל): 'אלא פורש מפה ומקדש ואחר כך שארי המוציא וגומר סעודתו ומברך ברכת המזון'. דומה לו בדפוסים (אך שם: 'וגמר לסעודתיה', וכן ברוב כתבי היד, ובספר העתים, סי' קנב), וכן בכל קטעי הגניזה: פטרסבורג Ant. B 1092; ניו יורק, בית המדרש לרבנים ENA 1340/13; קימברידג' TS NS 329.712 (שניים אלה הם מידו של שלמה בן שמואל הלוי, מן המקורבים לרמב"ם); שם, TS NS 288.22/40; שם, TS AS 85.225. בגמרא (דפוסים וכתבי יד) וברבנו חננאל רק 'אלא פורש מפה ומקדש'.

מקום אלמדכור ואלאכר ברכה ומתאל אלברכה מא  
 ראי ר' יהודה אלקאיל אנה מפסיק סעודתו ומקדש  
 ומברך ברכת המזון על מה שאכל ואחר כך גומר סעודתו  
 פחיניד יצ'טר אלי אעאדה ברכת המוציא אד וקד הפסיק  
 בברכת המזון ושינוי מקום איצ'א א' פי אלסעודה אדא  
 לם יכון הנאך זקן או חולה יחוג' אלי אעאדה המוציא  
 בעד אן יברך ב'מ' פאד והדא אלדי אימשיך ליה  
 בסעודתיה אלמדכור לם יקע לה ולא קסם אחד  
 מן אלאקסאם אלמוג'ודה לאעאדה ברכת המוציא  
 פלא יחתאג' חיניד אצלא בוג'ה מן אלוג'וה אלי אעאדתהא  
 ודכר ש'צ' אן הדה אלזיאדה ואחר כך שארי  
 המוציא ראהא פי בעץ' אלתשובות מתבתה  
 נקלהא אלרב נקלא ההנא פהדא מא יגב אן תחצלה  
 פי הדה אלמסלה ותחפט'ה

### תרגום עברי

צ ד א

אמר רבנו יצחק בעל ההלכות ז"ל ובערבי שבתות ובערבי  
 ימים טובים היכא דאתחיל מקמי תשע שעות<sup>12</sup> <דקדיש יומא> ואימשיך  
 ליה בסעודתיה עד דקדש יומא פריש לה למפה על השלחן  
 ומקדש והדר גמר ליה לסעודתיה. אמר רבנו משה ש'צ'  
 שאמירתו זו ז'ל' נכונה אין עליו ערעור בזה [...] [...] [...] א [...] [...] [...] מר  
 בעניין מה שהזכיר שאין הוא צריך להפסיק סעודתו. והאמירה [...] ]  
 השולחן ויטול ידיו ויקדש ויברך ברכת <ה>מזון ואחר כך שארי  
 המוציא וגומר סעודתו כשיטת ר' יהודה שאומר מפסיקין  
 לשבתות ולא שיגמור סעודתו ואחר כך יקדש בלי  
 הפסקה כשיטת ר' יוסי שאומר אין מפסיקין. אלא

12 כך אכן הנוסח בכ"י אוקספורד Hunt. 135 (קטלוג נויבאור 550), שנעתק בידי הסופר אברהם בן טהור, בן זמנו של הרמב"ם, במזרח, וכן בכל כתבי היד (פרט לפרס 311, אשכנז, המאה הי"ד) ובדפוס קושטא, וכן בר"ן, ושם הסביר זאת. בדפוסים האחרונים מתוקן כפי שמתוקן כאן בהגהה (באותה כתיבה): דקדיש יומא.

שדבריו בסוף ההוכחה שבה הוכיח את מה שאמר  
אלא פורש מפה ומקדש ואחר כ[ך] שארי המוציא  
וגמר לסעודתו ומברך ברכת המזון טעה בו באומר  
ואחר כך שארי המוציא] כי אין זה כלל הכרח שמחייב  
לחזור על ברכת [המוציא] אחרי הקידוש  
שהרי זה עניין מגונה לומר שהסועד  
יברך ברכת המוציא פעמיים הואיל ואין תנאים

צד ב

אשר בהם נכון יהיה לחזור על הברכה, והם; שינוי מקום ושי...  
ותפלה וברכה>ה> ובית הכסא והאנדלוסים עושים סימן להם  
בש'ב'ת'ך' אחת מאותיות הב' היא בֵּית והוא שינוי  
מקום הנזכר, והאחרת ברכה. ודוגמה לברכה  
דעת ר' יהודה שאומר שהוא מפסיק סעודתו ומקדש  
ומברך ברכת המזון על מה שאכל ואחר כך גומר סעודתו  
ואז הוא מוכרח לחזור על ברכת המוציא, הואיל והפסיק  
בברכת המזון. וכן שינוי מקום אשר בסעודה, אם  
אין שם זקן או חולה, הוא צריך לחזור על 'המוציא'  
אחרי שיברך ברכת המזון. וכיון שזה אשר 'אימשיך ליה  
בסעודתיה' הנזכר לא חל בו אפילו תנאי<sup>13</sup> אחד  
מן התנאים הקיימים לחזרה על ברכת המוציא,  
אין הוא צריך אז בשום אופן לחזור עליה.<sup>14</sup>  
והזכיר ש'צ' שתוספת זו 'ואחר כך שארי  
המוציא' ראה אותה באחת התשובות מתבתה<sup>15</sup>  
העתיקה הרב כאן. זו אם כן המסקנה  
שאתה צריך להגיע אליה בשאלה זו ולזכרה.<sup>16</sup>

13 מילולית יש לתרגם 'חלק', ותרגמנו לפי העניין.

14 דומה לקושיית בעל המאור. ראה מה שתירצו במלחמות ובראב"ד. ובר"ן הביא כתירוץ שברמב"ן, שקידוש  
נחשב הפסקה. וראה: ספר העיטור, עשרת הדברות, מהדורת ר' מאיר יונה, וילנה תרמ"ה, קלא ע"א.

15 יש לקרוא: תשובות מתיבתא, כלומר מן הגאונים. ראה: תשובות הגאונים שערי תשובה, סלוניקי תקס"ב,  
סי' קמח.

16 וכן פסק הרמב"ם בהלכות שבת פכ"ט הי"ב.